

Ткачук Т. А. АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ К ИЗУЧЕНИЮ КОПИНГ-ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье анализируются особенности копинг-поведения в содержательном контексте диспозиционного (психоаналитического), когнитивно-бихевиорального подходов и теории черт личности. Указывается, что диспозиционный подход рассматривает копинг как один из видов психологической защиты (в терминах динамики Эго), который используется для редукации напряжения. В рамках теории черт личности совладающее поведение (копинг) рассматривается как относительно постоянная склонность личности отвечать на стрессовые ситуации определенным образом в зависимости от индивидуально-психологических особенностей (черт личности) индивида. Когнитивно-бихевиоральный подход трактует копинг как индивидуальный способ преодоления индивидом кризисной ситуации исходя из ее значимости в жизни индивида и наявности личностных потенций и социально-поддерживающей среды, которые определяют поведение человека в условиях стресса.

Ключевые слова: копинг, копинг-поведение, копинг-ресурсы, копинг-стратегии, психоаналитический подход, когнитивно-бихевиоральный подход.

Tkachuk T. ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF COPING BEHAVIOR OF THE PERSON

The article devoted to research of the stress as non-specific, stereotype human organism reaction to different surrounding stimuli. The article analyses stresses caused by global problems as well as specific daily routines. The article also deals with coping processes which help individuals to control threatening situation and to adapt psycho-socially in stress-affected period. The article also analyses the main tasks of coping: the meaning of cognitive stress evaluation by individual; the influence of individual psychological peculiarities on coping behavior.

Keywords: coping, coping-behavior, coping resources, coping strategy.

УДК 159.9

Токарева Л. Д. (м. Київ)

**ЕМОЦІЙНИЙ КОМФОРТ СІМ'Ї ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК
СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ
В ПРАЦЯХ О. І. КУЛЬЧИЦЬКОЇ**

В статті здійснено аналіз досліджень О. І. Кульчицької щодо ролі почуттів та емоцій у формуванні особистості, впливу сім'ї на розвиток дитини та психологічних методів виявлення обдарованості дитини, починаючи з дошкільного віку.

Ключові слова: емоції, емоційний комфорт, творча особистість, сімейне виховання.

Актуальність. Тематика наукових досліджень О.І. Кульчицької дуже широка і завжди торкалась найважливіших проблем, які знаходились на вістрі часу. Її науковим доробком стали: роль почуттів та емоцій у формуванні особистості, вплив сім'ї на розвиток дитини, пошук психологічних методів для виявлення обдарованості, починаючи з дошкільного віку, психологічні джерела обдарованості видатних людей та багатьох інших проблем, пов'язаних з вихованням і розвитком дитини. У своїх наукових викладах вона твердо була впевнена, що творчість оточує нас повсюди, і стала вже необхідною умовою нашого існування, адже тільки творча особистість може збагатити суспільство новими ідеями, новими технологіями, здивувати своїм проривом у новизну. Такий лейтмотив доробку у працях О. І. Кульчицької.

О. І. Кульчицька внесла суттєвий вклад в розробку проблеми дитячої обдарованості і дійшла висновку, що на основі задатків під впливом навчання і виховання в процесі взаємодії людини з оточуючим світом розвиваються її здібності, її таланти. Сформувати, розвинути, виховати інтелектуальну, творчу особистість під силу тільки сім'ї. І саме вона може вирішити поставлені задачі і проблеми щодо виховання творчої, обдарованої дитини, бо саме в сім'ї закладаються основи характеру, її світогляд, моральні якості та естетичний смак. І саме сім'я, вважала О.І. Кульчицька, може дати той широкомасштабний діапазон міжособистісних контактів, різнобарвність почуттів, емоцій і переживань.

Постановка мети. Показати роль сім'ї у вихованні і розвитку дитини та окреслити роль емоційного комфорту як важливого чинника становлення її творчої особистості.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях О. І. Кульчицької сім'я представлена як перший, найважливіший осередок для особистості, де вона одержує приклад певних вчинків, прилучається до праці, усвідомлює свою причетність до співавторства в загальному сімейному результаті. В сім'ї вона вчиться налагоджувати себе на співдружність і співробітництво з іншими, прислухатися до поглядів й оцінки інших. Саме сім'я є домінуючою детермінантою і визначає, наскільки щасливою, внутрішньо захищеною і врівноваженою виросте дитина, як вона уживається з дорослими, дітьми інших вікових категорій, наскільки впевненою у собі й своїх здібностях вона буде, наскільки вона буде доброзичливою чи байдужою.

Дослідження О. І. Кульчицької доводять, що творчі здібності людини починають формуватися вже в дошкільному віці, в умовах сім'ї. Психологічні особливості дошкільника, його емоційна сфера формуються умовами життя, які створюють для нього дорослі у сім'ї. Обдарованість є притаманною усім дітям незалежно від статусу батьків. І якщо в сім'ї сприятливі умови і батьки роблять усе можливе для всебічного розвитку дитини, її обдарованість може бути поміченою досить рано. Тому виховання творчої, обдарованої особистості є одним з актуальних завдань сім'ї. Саме в сім'ї відбувається становлення, «шліфування» творчої особистості, вважала Олена Іполитівна.

Батьківська турбота є однією з життєвих потреб дитини, яка забезпечує їй емоційне благополуччя, підтримує фізичний і психічний стан. Кожній дитині, з самого раннього віку, потрібна емоційна участь батьків і родини в співпереживанні, допомога у вирішенні її проблем і труднощів. Дитина шукає у дорослого підтримки, утіхи, схвалення своїх вчинків і справ.

Разом з тим, слід зазначити, що інформаційне «поле» сім'ї, яким оточена дитина, пронизано різними почуттями та емоціями. Загалом, емоції в нашому житті відіграють особливу роль. О. І. Кульчицька вважала, що емоції допомагають нам зрозуміти іншу людину, розібратися в її стані. Емоції дають можливість отримувати той, важливий інформаційний матеріал, без якого немислиме людське спілкування. Картина світу дитини, світ в її очах оживає, формується завдяки саме почуттям та емоціям, які вона переживає під час спілкування та спостережень. Адже процес спілкування може бути емоційно

забарвлений від ніжності до злості, від любові до ненависті і разом з інформацією передається іншому емоційний підтекст, що, найчастіше, виявляється більш важливим, ніж сама інформація.

Але не будь-які переживання, що відчуває дитина, змінюють її внутрішній світ, впливають на характер її дій і вчинків. А тільки такі почуття, які її глибоко зворушили і викликали в неї певні дії і вчинки. Людина з добре розвиненою емоційною сферою може краще налагодити стосунки з тими, хто довкола неї, швидше знаходить вихід із складного становища.

Міркуючи в цьому напрямі, О. І. Кульчицька в своїх дослідженнях звернула увагу на особливі зміни в розвитку почуттів симпатії та антипатії дитини дошкільного віку. Об'єктом, що викликають ці почуття, вважала вона, стає не тільки дорослий, але й ровесник дитини, а джерелом, по суті, стає не стільки задоволення органічних потреб, скільки спілкування дитини з однолітками, духовні, моральні риси однолітка.

Дослідження О. І. Кульчицької привернули нашу увагу тим, що розумові здібності, вважала вона, не є настільки вирішальними для людини, як рівень емоційного розвитку. Люди з добре розвиненою емоційною сферою можуть краще взаємодіяти з людьми, здатні більш цілеспрямовано керувати своїми емоціями. Вона наголошує в своїх твердженнях, що емоційний світ дитини формується з перших днів її життя, з першої посмішки, першого плачу і продовжує формуватися разом зі становленням особистості, набуваючи різних проявів позитивних та негативних емоційних переживань і станів.

Вона вважала дошкільний вік одним із найбільш творчих періодів в розвитку дитини. Сенситивність до творчості в дошкільному віці дозволяє дитині оволодівати тими необхідними способами орієнтації в навколишньому середовищі, за допомогою яких людина може стати творцем. Ці здібності дитина набуває у вільній грі, спілкуванні, використанні іграшок та різних предметів на свій смак, в залежності від своєї фантазії.

О. І. Кульчицька надавала особливого значення у вихованні дошкільника: емоційному комфорту, сприятливому психологічному клімату, який обумовлює належний розвиток дитини, вироблення у неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до неї інших людей, вважаючи, що саме від емоційного комфорту в сім'ї залежить, чи знайде дитина розуміння і визнання за межами рідного дому.

Створення емоційно позитивного, здорового психологічного клімату в сім'ї, добрих, творчих взаємин між усіма її членами має бути в центрі уваги кожної родини. Бо від того, як складатимуться взаємини між всіма членами, залежатиме їх працездатність, здоров'я, емоційний настрій, світовідчуття. Від емоційного комфорту в сім'ї залежатиме, чи знайде дитина розуміння, визнання в дитячому садочку або буде знехтуваною. Вона впевнена, що саме в родині дитина спостерігає і засвоює смисл емоційного відгуку (доброзичливість у відносинах між людьми, турбота, співчуття і допомога).

Слід, відзначити, що протягом дня дитина сприймає стільки інформації, стільки емоційно пізнає, зазнає впливу такої кількості подразників, що все це лягає важким тягарем на її тендітну нервову систему. Тому їй бажана,

необхідна тиха, лагідна, спокійна обстановка вдома, адже зняти накопичену психоемоційну втому допомагає домашній затишок і спокій.

Батьки, в силу своєї соціальної ролі, виступають першими діагностами дитячих здібностей і водночас першими вихователями майбутнього талановитого спеціаліста. Вони перші, хто може визначити глибину інтересу до якоїсь сфери діяльності. Своєчасне втручання батьків у розвиток здібностей дітей може стати важливим кроком щодо підготовки до творчої участі у певній діяльності або справі, вважала О. І. Кульчицька.

У кожної дитини від природи свої, притаманні тільки їй задатки та здібності. Вони є тим фундаментом, на якому в майбутньому розвиваються творчі здібності. Кожен має певну нервову систему, темперамент, у кожного свій набір різноманітних якостей, визначений генотипом, від якого залежать потенційні можливості до тієї чи іншої професії або будь-якої діяльності. Творчість, вважала вона, це норма дитячого розвитку. Вона може проявитись або так і залишитись у прихованому вигляді – це цілком залежатиме від виховних дій батьків.

В процесі становлення творчої особистості, підкреслювала О. І. Кульчицька, дуже важливою умовою є раннє виявлення творчого потенціалу дитини. В цьому плані існуючі психодіагностичні процедури переслідують головну мету: виявити не тільки величину творчого потенціалу, але й методи її стимуляції з метою високої самовіддачі особистості та її розвитку.

Звісна річ, що для досягнення великих успіхів необхідна мотивація, вважала науковець. Не кожна дитина може здійснити щось незвичайне, навіть, якщо докладе до цього всі свої сили. Але без готовності багато і наполегливо працювати над своїми здібностями зовсім неможливо добитися успіху. Тому з дитинства слід постійно розширювати мотивацію до великих досягнень. А «...мотивом добрих вчинків людини має бути насамперед почуття поваги до оточуючих людей. Справді моральною є та особистість, яка не може ні за яких обставин вчинити аморально» [1].

Нині існує стереотип обдарованої дитини, який базується тільки на загальних успіхах навчальної діяльності, і дорослі, зовсім не переймаються тим, що обдарована дитина може відчувати труднощі входження в соціум. Вони не беруть до уваги, що обдарована дитина потребує підтримки, вважаючи, що вона і так розвинута і має високий рівень інтелектуального розвитку, має достатній запас умінь та навичок, тому лишають цю справу напризволяще. Хоча, насправді, ці діти потребують особливого емоційного комфорту, визнання їх здібностей, незалежності, досягнення мети, усвідомлення особистісної цінності, вважала О. І. Кульчицька. Вона стверджувала: «Необхідно підтримувати у дитини зародки почуття пізнання, спонукати цікавість, стимулювати здивування перед невідомим, вміння бачити нове, розібратися в незрозумілому, викликати самостійне бажання зрозуміти неясне, зробити для себе відомим невідоме. Такі почуття в подальшому будуть ...основою її інтересів, а значить і життєвих цілей, вони будуть стимулювати не лише навчальну діяльність і процес пізнання, але й творчість» [1].

Олена Іполитівна надавала вирішального значення у розвитку творчої особистості – емоційному контакту дитини з матір'ю. У відсутності матері дитина відчуває себе безпомічною, впадає у стан тривоги й дискомфорту, що нерідко призводить до аномалій у розвитку емоційної сфери. Дитина дуже тонко відчуває настрій матері. Вона зауважувала, що усмішка матері, її емоційний стан забезпечують глибокий її зв'язок з дитиною і дитини з нею. Формування такого емоційного образу матері – основа дитячих радощів, емоційного піднесення. Виховання в умовах відсутності тісного емоційного контакту з батьками, особливо з матір'ю, ласки і ніжності з їх боку, усвідомлення дітьми того, що вони не потрібні своїм батькам, що вони не такі, як інші діти, нерідко приводить до нервових захворювань, формування у дітей таких небажаних рис характеру, як замкнутість, боязкість, підозрілість, озлобленість і т. ін. Дитині «вкрай» необхідно мати поруч «співчуваюче серце», тобто того, хто радіє або сумує разом з нею. Це може бути близька, рідна людина, яка вкладає в неї всі сили своєї душі. Без цього внутрішній світ дитини може стати глухим до людських радощів і горя.

Вона наголошувала на тому, що в основі емоційних контактів лежить механізм «зараження», тобто передачі емоційних переживань від однієї особи до іншої. В сім'ї діти переймають емоції, які переживають батьки, і чим менші за віком діти, тим легше вони піддаються «зараженню» не тільки позитивними переживаннями, а й негативними емоціями. Так, емоційний дискомфорт знижує у дитини бажання навчатись, гальмує процес засвоєння знань. «Негативно забарвлені» відгуки, різкі зауваження дорослих на адресу дитини впливають на ставлення до неї інших дітей, вони починають негативно оцінювати не тільки її успіхи, але й характер і, навіть, зовнішній вигляд.

На думку О. І. Кульчицької, якщо емоційно-психологічна взаємодія із світом є недостатньою, це може відбитися на інтелектуальному і фізичному розвитку людини, і особливо потрібен такий емоційний контакт батьків і дітей у перші три роки життя дитини.

Потреба в позитивних емоціях з боку інших людей визначає поведінку дитини. Ці потреби породжують складні почуття (любов, ненависть, співчуття, ревності та ін.). А почуття дитини необхідно виховувати, формувати, викорінюючи негативні явища і закріплюючи все позитивне, що проявляється у характері дитини.

Любов до дитини, зауважує О.І. Кульчицька, добре ставлення до неї та прояви уважності забезпечують їй відчуття емоційного комфорту, благополуччя, що, в свою чергу, допомагає почуватися дитині впевненою і захищеною. В такій сім'ї дитина росте життєрадісною, активною фізично і психічно. Наукова спадщина дослідниці засвідчує, що саме емоційний комфорт сприяє нормальному розвитку дитини, виробленню у неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до неї інших людей. Без батьківської любові, ласки, ніжності, пестощів немислимий нормальний розвиток дітей.

Для правильного впливу на почуття дитини і на створення емоційного комфорту О.І. Кульчицька пропонувала уважно ставитись до настрою

дитини: цікавитися тим, що і які явища викликають у них яскраві, позитивні почуття, а що викликає негативні емоції. Вона радить уміти батькам правильно «читати» почуття своїх дітей, знаходити правильний тон в спілкуванні з дітьми.

Формування особистості та її позитивних людських якостей ліпше виходить у тих батьків, які добре знають емоційні переживання своїх дітей, знають їх радощі і засмучення та причини, які спричинили в будь-якій ситуації гнів і обурення, або виявили у дитини якісь позитивні почуття, тобто знають джерело переживань.

Відомо, якщо в сім'ї люблячі батьки, панують доброзичливі взаємини, батьки в такій сім'ї стають взірцем для своїх дітей і тоді діти швидше наслідують досвід любові, ніжності, тепла, ласки, дбайливого ставлення до інших. В таких умовах дитина росте щасливою, здатною до співпереживання і до співчуття.

В сім'ях, де батьки нездатні бути зразком для наслідування, немає любові і щирих стосунків, призводить до появи відхилень в особистісному розвитку, в особистісних стосунках з батьками, діти можуть вирости черствими, жорстокими або просто байдужими.

Перед батьками стоїть важливе завдання – виховати в дитини справжні людські якості: порозуміння, чутливість, емоційну чуйність. Необхідно розвивати здатність сприймати світ переживаннями іншої людини. Саме на таких засадах будується духовна і емоційна єдність, відбувається узгодження відчуттів і вчинків, здійснюється взаємодопомога і підтримка між всіма членами родини, зауважує О. І. Кульчицька.

Висновки. Емоційна сфера дитини має велике значення для її майбутнього життя, позитивні емоції сприяють гармонійному розвитку малюка. Пріоритет інтелектуальної сфери, ігнорування емоційної, веде до збіднення емоційного і морального розвитку. За таких умов виростають емоційно спустошені особистості, що згодом призводить до зниження загальної культури.

Позитивний психологічний клімат, емоційний комфорт у сім'ї сприяють більш вільному вияву емоцій дітей та впливає на формування їхніх творчих здібностей. Емоційне насичення будь-якого процесу, будь-якої діяльності, дитячої творчості породжує нові мотиви діяльності, а також суттєво перебудовує мотиваційно-емоційну сферу дитини.

Кожна сім'я має усвідомити, що майбутнє дитини буде щасливим тільки за умов покращення психологічного клімату, емоційного комфорту, створення у родині психологічного комфорту (якщо не разом, то поряд з рідними).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кульчицкая Е. И.* Воспитание чувств в семье / Е.И. Кульчицкая. – К. : «Рад. школа», 1983. – 120с.
2. *Кульчицька О. І.* Виховання почуттів дитини / О.І. Кульчицька. – К. : Товариство «Знання» УРСР, 1981 – 48с. – (Педагогічна).
3. *Кульчицька О. І.* Моральне виховання дошкільників / О.І. Кульчицька. – К. : Товариство «Знання» УРСР, 1967 – 32с.

Токарева Л. Д. ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ КОМФОРТ СЕМЬИ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В РАБОТАХ О. И. КУЛЬЧИЦКОЙ

В статье представлен анализ исследований О. И. Кульчицкой относительно роли чувств и эмоций в формировании личности, влияния семьи на развитие ребенка и психологических методов выявления одаренности ребенка, начиная с дошкольного возраста.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональный комфорт, творческая личность, семейное воспитание.

Tokareva L. D. FAMILY EMOTIONAL COMFORT AS AN IMPORTANT FACTOR OF CREATIVE PERSONALITY FORMATION IN THE WORKS OF O. I. KULCHITSKA

Article presents the analysis of O. I. Kulchitska researches concerning the role of feelings and emotions in personality formation, the influence of family on child development and psychological methods of child's giftedness detection, beginning from preschool age.

Keywords: emotions, emotional comfort, creative personality, family education.

УДК 159.9:32](075)

Траверсе Т. М. (м. Київ)

СИСТЕМНО-СТРАТЕГІАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ (загальні положення)

У статті обґрунтовується ідея системності та стратегіальності політичного мислення. Система політичної діяльності, власне її структура та зміст вважається фундаментальною детермінантою основних закономірностей існування та функціонування політичного мислення. Політична ситуація як конкретизація діяльності у певний період її реалізації є суб'єктивною репрезентацією об'єктивних ситуацій політичної дійсності, яка зумовлює цілісні конструкти дій політичного актора, які ним продукуються. Вона представлена як проблемна ситуація, де проблематизація є пусковим механізмом процесу політичного мислення в усьому обсязі його форм, рівнів, механізмів та ін.

Політична діяльність як суб'єкт-суб'єктна діяльність є метадіяльністю, де метадіялісна форма організації активності актора є найширшим контекстом і водночас рівнем у ієрархічній структурі системи діяльності (поряд з рівнями діяльності, субсистемним рівнем, діями, та операціями).

Природа політики зумовлює безпрецедентні ресурси творчості. В ідеалі політична діяльність може трактуватися як діяльність вищого рівня, коли у процесі пізнання та перетворення соціального світу вдосконалюється й розвивається сам актор як суб'єкт політики. Конструювання та творення соціального світу засобами політики ми розглядаємо як частковий субвид конструктивної діяльності, хоча й чи не найскладнішою. Найбільш сутнісним щодо дослідження політичного мислення як системи є поняття стратегії.

Ключові слова: політична діяльність, системність та стратегіальність політичного мислення, політична ситуація, творчість, конструктивна діяльність, стратегія.

Постановка проблеми. Основною і найбільш загальною особливістю психологічної структури діяльності є її системність. У теорії систем, методології системного підходу йдеться про два рівні функціонування будь-якої системи (системного та компонентного), яка не вичерпується та не зводиться до них. Політична діяльність як система складається із субсистем, які організовані і упорядковані у певний спосіб. Політична діяльність як система в ціло-